

**XAYRIDDIN SULTONNING XARAKTER YARATISH
MAHORATI**
**НАВЫКИ СОЗДАНИЯ ПЕРСОНАЖЕЙ ХАЙРЕДДИНА
СУЛТАНА HAIDDIN SULTAN'S SKILL IN CHARACTER
CREATION**

Mo'sidinova O'g'iloy Ma'mirjon qizi
FarDU o'qituvchi

Annotatsiya: Mazkur maqolada Xayriddin Sultonning qator hikoyalaridagi qahramonlarning o'ziga xos harakteri ochib berilgan. Bunda ijodkorning harakter yaratishdagi o'ziga xos uslubi, har bir asari qahramonini o'zgacha bir yo'sinda kitobxonga tanishtirishi mahorati ko'rsatib berilgan.

Аннотация: В данной статье раскрыт характер героев ряда рассказов Хайреддина Султана. В нем показан особый стиль творчества в создании персонажей, умение по-своему знакомить читателя с героем каждого произведения.

Annotation: This article reveals the specific characteristics of the heroes in the series of stories of Khairddin Sultan. It demonstrates the author's unique style in creating characters and his mastery in introducing the hero of each work to the reader in a special way.

Kalit so'zlar: Qahramon xarakteri, obraz, konflikt, uslub, mahorat, portret, hikoya, syujet.

Ключевые слова: характер героя, образ, конфликт, стиль, мастерство, портрет, рассказ, сюжет.

Keywords: Character, image, conflict, style, skill, portrait, story, plot.

„Xarakter (yun. charakter - iz, belgi, farqlovchi xususiyat) - badiiy xarakter; muayyan davr va muhit kishilariga xos eng muhim umumiy xususiyatlar bilan alohida shaxsga xos individual xususiyatlarni o‘zida uyg‘un, mujassam etgan inson obrazi. Badiiy xarakter o‘zida obyektiv va subyektiv jihatlarni birlashtiradi”.

[1,352] Bugungi o‘zbek adabiyotida o‘ziga xos harakter yaratish mahoratiga ega yozuvchilardan biri Xayriddin Sultondir. Yozuvchi o‘zining qator asarlari orqali kitobxonlar qalbiga kirib borgan. Uning asarlari qahramonlari hayotiy va samimiyligi bilan ajralib turadi. Ijodkor har bir asari qahramoni ustida mahorat bilan ishlab, boshqa yozuvchilarda uchramaydigan obrazlar yarata oladi. Quyida tahlilga tortilgan chollar obrazi orqali ham turli xildagi bir-birini takrorlamas insonlar qiyofasini yoritib beradi.

”Chollar palatasi” asarida turli xil tabiat, xarakterdagi beshta keksa obrazi gavdalantirilgan. Ular xarakteri shu palatada da’volanayotgan ozg‘in, qoracha talaba Muhammadning qarashlarida tasvirlanadi. Ba’zida, qariyalarning yosh avlodlardan norozi bo‘lishi, ularni tanqid qilib tergashi, pand-nasihat qilishi yoshlarga malol keladi. Bunday holatdan hikoya qahramoni bo‘lgan yosh talaba ham xoli emas. Hamxonalarining gaplari asosan hozirgi yoshlarning noziklashib ketayotgani, „-Be, kurash tushishga yo‘l bo‘lsin bularga. Sal shamol tursa, yiqilaman, deydiyu! Kun ko‘rmagan bargdan battar nozik bu yoshlar...” kabi yoki yoshlarning yuzsiz, betgachopar bo‘lib ketayotgani mazmunidagi suhbatlariga Muhammadning g‘ashi kelib, ensasi qotadi.,,Tavba, nima balo, yoshlar bularning arpasini xom o‘rganmi?” Joni og‘rimasa, shu yerda yotishga kim orzumand ekan?”[2,100] Qariyalar bilan bir palatada ekanidan norozi talabaning keyinchalik har biri bir dunyo bo‘lgan bu odamlarni yaxshi ko‘rib qolishi, ulardagi samimiylilik, oddiylik, beg‘arazlik, to‘g‘rilik, tufayliligi ayon bo‘ladi. Keksalar bilan yaqindan tanishhib, suhbatlashib, har birlarining hayotiga oid voqealarni o‘zlaridan eshitgach esa, ularga bo‘lgan munosabati o‘zgarib, ko‘nglida ularga nisbatan mehr

uyg‘onadi. Ayniqsa, chapanitabiat Ergash mo‘ylovning rostgo‘yligi talabaga yoqib qoladi. Asardagi har bir bemorning hayotiga oid qiziq voqealar ularning o‘z tilidan bayon qilinishi (misol uchun, Ergash mo‘ylovning frontdagi xotiralari bayoni — qirovli qish kunlarida tasodifan ko‘chada ko‘rib qolgan olti-yetti yoshli qizaloqni mashinasida uyigacha tashlab qo‘ygani, izg‘irindan, ochlikdan sillasi qurigan, shishib ketgan qizaloqning onasi va buvisiga o‘zining oxirgi nasibasi, nonini berishi; O‘sar buvaning ko‘richagini oddiy bir hamshira ayol Maryam opa sharoit yo‘q joyda ham operatsiya qilib o‘limdan saqlab qolgani; Fayziqulning Novosibirskka yong‘oq sotish uchun borib, u yerda ”obixiyes”ga tutilib, bor budidan ayrilgani to‘g‘risidagi kiritma voqealar) xarakterlarning yana ham yorqin ochilishiga, ular haqida to‘g‘ri, kengroq mushohada qilishga yordam beradi.

Cho‘rtkesar, rostgo‘y Ergash mo‘ylovning vafoti esa, bir-biriga dalda berib, hazil-mutoyiba qilib yotgan keksalarning ham, talabaning ham chuqur qayg‘usiga sabab bo‘ladi.

Hikoyadagi Ergash mo‘ylov ba’zi bir xarakterlari bilan boshqa asar qahramoni bo‘lgan Mirkarim cholga o‘xshab ketadi. Ergash mo‘ylov to‘g‘ri kelganni to‘xtatib, nasihat qilmaydi-yu, ammo, hozirgi yoshlarning qiyinchilik oldida tez taslim bo‘lishi, ”kun ko‘rmagan bargdan battar nozik”ligi, hattoki milliy qadriyatlarimizni unutib qo‘yayotganlari, kurash maydoniga ham mard bo‘lib tusha olmayotganligidan norozi bo‘ladi. Atrofidagilarga bee’tibor bo‘lmay, ular uchun qayg‘uradigan keksalar azaldan bamisoli hayot muvozanatini ushlab turishga mas’uldek ko‘rinadi ko‘zimizga!

Ikkala hikoyadagi qariya ham bu foniylar dunyoniga tark etadi. Bu holat esa, insonlarning bir-birlariga g‘animat ekanligi, ayniqsa, keksalarga ularni hayotligida hurmat qilib, e’tibor ko‘rsatish kerakligini, o‘lim vaqt, joy tanlamasligini, yana bir karra kitobxonlarga eslatib qo‘yadi. Aslini olganda, ikkala qahramonning ham

bezovtaligi o‘rinli. Ular yoshlarning milliy qadryatlarni, o‘zligini, an’anayu urf-odatlarni unutib yot g‘oyalarga ergashib ketayotganlaridan xavotirda.

Xayriddin Sulton ijodida keksalar obraziga bir necha bor murojaat qiladi. Ularning ba’zisi yoshlarga yo‘l-yo‘riq ko‘rsatib maslahat beradigan nasihatgo‘y qariyalar bo‘lsa, boshqalarida esa hech kimsaga yomonlikni ravo ko‘rmaydigan, boshqalarning qalbini og‘ritib qo‘yib ularga ozor berishdan qo‘rqadigan hilm tabiatli, beozor insonlar sifatida gavdalantiriladi. Yozuvchi hikoyalaridan biri bo‘lgan “Mirkarim chol” asaridagi qariya hozirgi yosh avlodning zamonaviylik niqobidagi yot narsalarga haddan tashqari ko‘p taqlid qilishayotgani, kiyinish uslubi, o‘g‘il bolalarning ham xuddi qizlardek soch o‘stirib yurishi kabi „zamonaviylik” dan norozi. Ularga nasihat qiladi, ba’zisini qattiq koyiydi, shu yo‘l orqali to‘g‘ri yo‘lga solib milliy urf-odatlarimizni o‘rgatmoqchi bo‘ladi. Hayotning achchiq zarbalarida toblangan bunday insonlarning nasihatgo‘yligga moyilligi tabiiy, albatta. Chunki ular o‘zları qilgan xatoni boshqalar ham takrorlashidan cho‘chiydilar. Ammo, Mirkarim ota faqat quruq nasihatgo‘y emas. Otaning “Bundoq odam bo‘lib to‘yga aralashmasang! Ma’rakaga yurmasang! Qanaqa yigitsan o‘zi?! Man sani odam bo‘lgin, deyman. Koyisam, shuning uchun koyiyman. Ho‘, hali quyilib qolganingda eslab yurarsan, Mirkarim buvam shunaqa derdi, deb”, [3,66] degan so‘zları kuyinchaklikning asl sababi nimada ekanini ko‘rsatadi. Otani xavotiriga sabab insoniyat, bashariyat dardi bo‘lgan axloqiy aqidalar bilan bog‘liqdir. Mirkarim buvaga o‘xshagan ko‘pni ko‘rgan keksalar yoshlarni tergab turishidan asl maqsad ”yoshlar asli kimligini unutib qo‘ymasin”, qabilidagi mazmun mujassam. Mirkarim chol xarakterida bir ozgina tajangligi bo‘lsa ham, yoshlarga nisbatan munosabatida beg‘araz va samimiyligi bilinib turadi.

Yozuvchining „Nomus” nomli hikoyasi qahramoni ham o‘ziga xos xarakterga ega. Asarda ismi keltirilmagan, chol deya ta’riflab ketiladigan bu

personaj holati orqali uning portreti kitobxon ko‘z o‘ngida namoyon bo‘ladi: ”Cho‘g‘i o‘chib qolgan muzdek tanchada yonboshlagan ko‘yi pinakka ketgan chuvak yuz, mallarang soqol-mo‘ylovi anchadan beri kuzalmagan ushoqqina chol cho‘chib ko‘zini ochdi. Birpas gangib o‘tirgach, hovuchiniqulog‘ining orqasiga qo‘yib molxona tarafga alangladi.” [4,69]

Asarda bir oyog‘idan urushda ayrilgandan so‘ng yarimjon bo‘lib qolgan qariyaga yoshlikdan birga katta bo‘lib ulg‘aygan qiyomatli do‘sti bo‘lmasa-da, bir mahallada tuproq changitib o‘sgan tengdoshi Nishonxo‘jani kontrast qo‘yib cholning xarakteri yorqinroq yoritib beriladi. Chol or-nomusni barcha narsadan ustun deb biladigan, mard inson. Tengdoshi Nishonxo‘ja esa aksincha, iymonsiz, vijdodsiz, qo‘rqqoq kimsa. Ijodkor qahramonining tashqi ko‘rinishini tasvirlay turib, uning xarakteriga ham munosabat bildirib o‘tadi. Chunki asardagi portret har doim ham faqat tasvir vositasigina bo‘lib qolmay ba’zida, baholash xususiyatiga ham ega bo‘ladi. Quyida esa cholning munosabati vositasida Nishonxo‘ja portretiga doir ba’zi bir chizgilar tasvirlanadi: ”Chol qayrilib qaradi-da, pastak paxsa devor osha mo‘ralab turgan ko‘k sallali, siyrak soqol, quv basharaga ko‘zi tushdi.

—Iya!- dedi u kishi yalpoq yuziga kulgi yoyilib. Yumuq o‘ng ko‘zini negadir silab qo‘ydi. —Ha, taqsir, yo‘l bo‘lsin?

Chol uni tanidi: Nishonxo‘ja” [5,73]. Ayni shu tashqi belgilari tasviridanoq uning Nishonxo‘jaga bo‘lgan munosabati oydinlashadi. Chol uni oshkora yomon ko‘radi va buni yashirmaydi ham. Cholning mollarga o‘t olib kelish uchun dalaga ketayotganligini aytganida Nishonxo‘janing holati o‘zgaradi.

—“Nima?! — sog‘ ko‘zining paxtasi chiqib ketayozgan Nishonxo‘ja devorga tirsaklab oldi. —O‘tga ketyapma, deysizmi? Qanaqa qilib opkelasiz? [6,74] ” Ushbu tasvirlar orqali esa Nishonxo‘janing bitta ko‘zining ko‘rmasligi oydinlashadi. Shundan keyin cholning xotiralari beriladi. Nishonxo‘janing tonggacha ko‘ziga qalampir surkab, hiyla bilan frontdan qolganiyu, tinch zamonda esa ishilari

yurishib ketib, kunduzi bozorda dallollik qilishi, kechqurunlari esa, masjidga borishi, juma kunlari bo'lsa, bolasining mashinasida, Hasti Imomda namoz o'qib qaytishi kabi voqealar bayon etiladi. Chol uning ana shu xarakterini bir boshga bir o'limni tan olib urushga bormaganini, vataniga xoinlik, nomardlik deb bilardi. Tinch zamonda esa hammaga o'zini diyonatli, xudojo'y qilib ko'rsatishi esa battar jahlini chiqarardi.

Chol och qolib ma'rayotgan qo'ylarni bahona qilib bolasini urib-qarg'ayotgan (aslini olganda kelining bu munosabati qaynotasiga qaratilgan bo'lib, chol buni yaxshi anglardi) kelinidan gina qilmayd. „Omon bo'lgur kelinning jahli doimo qosh bilan qovoq o'rtasida. Aslida, u bechorada ham ayb yo'q. Qo'lidagi shu qizchasi tug'ilgach, bir yomon dardga chalinib, salga jizg'inagi chiqib ketadigan bo'lib qoldi. Hali yoshligi bor-da, bu shashtidan ham tushib qolar...”[7,73] deb o'zini ovutadi. Uyda hadeb maloli kelib, yeb-ichib yotibman deb vijdoni qiynaladi. o't o'rib kelish uchun dalaga ketadi. Vaholanki, bir oyog'i yo'q, yarimjon bo'lsa, o'tni-ku bir amallab o'rib ham olar, lekin uni eshakka ortib olib kelish to'g'risida chol o'ylab ko'rmagan edi.

Devor osha qarab turgan Nishonxo'ja cholning o'tga ketayotganini eshitib, hayron qoladi. O'zini achingandek ko'rsatadi: “O'zingiz ham hech tinmadingiz-tinmadingizda! Bu dunyoning ishi o'lganda bitadi. Tirikchilik-tirriqchilik deganday... Lekin endi sizga uyat, birodar, ha, uyat. Axir bundan buyon og'iz bilan ish bitiradigan paytingiz. Tashlab qo'ying bola-chaqaga, kerak bo'lsa qilib olsin. Nima, siz bilan biz bu dunyoni go'rga olib ketarmidik?” [8,75] deb piching qiladi. Nishonxo'janing o'zi esa hamma narsasi bo'la turib, bozorda dallollik qiladi. Chol, esa, Nishonxo'janing gaplariga parvo qilmaydi, albatta.

Adib cholni bunday ta'riflaydi: ”U tabiatan halimday yumshoq, beozor, ammo jahli chiqqan kezlarda tutganini kesadigan «ko'r o'jar»ga aylanar edi” [9,81]. Uning bu xarakterini muallif aniq bir vaziyatda ochib beradi.,,Yana

yuqoriga surgaldi. Eshakning oyog‘i tagida yotgan to‘ltiqtayoqni olib, uning boshko‘zi aralash soldi:

-Itvachcha! Haromi! Itdan tarqagan! –U butun alamini eshakdan olmoqchi kabi qizarib bo‘zargancha baqiradi... Birdan quloqlari shang‘illab, madorsiz o‘tirib qoldi, keyin yana eshakni pastga yetakladi.”[10,81] Chol bog‘lamlarini olib, yana eshakka yuklamoqchi bo‘ladi, jonivor esa yana yurib ketadi. Lekin bu safar o‘zi ham chalqancha yiqiladi. Xullas, bu kabi ovoragarchilik bir necha marta takrorlanadi. Bog‘lam yechilib, o‘tlar sochilib ketadi. Chol esa sabr bilan ularni qayta va qayta yig‘ib, bog‘laydi. Vanihoyat, o‘tni ming azobda eshakka ortadi. Bu paytda esa kun kech bo‘lgan edi. Cholning bu qaysarligi, maqsadi yo‘lidan qaytmasligi Ernest Xemingueyning „Chol va dengiz” qissasi qahramoni bilan o‘xshashdir.

Qarib qolgan, buning ustiga yarimjonga bo‘lib qolgan insonga shu tashvishlar kerakmi? Axir, undan buni hech kim so‘ramagan bo‘lsa, bu ishlarni qilishga majbur bo‘lmasa. Hammasiga qo‘l siltab ketsa ham birov unga bir nima demaydi. Lekin cholning bunga oriyati yo‘l qo‘ymaydi. Daladan quruq qo‘l bilan qaytish, tomoshatalab Nishonxo‘janing pichinglarini eshitish, uydagi keliniga ko‘ziga shu tarzda ko‘rinishga cholning nomusi chidamaydi. U qarib qolgan bo‘lsa ham, bir oyog‘i yo‘q bo‘lsa ham, o‘zining ishga yaroqsiz, ojiz, kimgadir muhtoj notavon emasligini, hali ham bir ishni uddalashiga qodir ekanligini ko‘rsatib qo‘yishni xohlaydi va buning uddasidan chiqadi ham.

Adibning aksariyat hikoyalarida keksalar obrazi yetakchi bo‘lsa, boshqalarida esa kichik epizod orqali tasvirlanadi. Masalan, ”Yo‘qchilik va to‘qchilik” asarida uy to‘yiga kelgan otasi ketayotgan paytida farzandi Rahmatullaga qalbidagi so‘zlarini aytadi. Ushbu qariayani faqat o’sha o‘rinda uchratamiz. ”Zerikdim, o‘g‘lim. Uying xuddi magazinga o‘xshab qopti. Qandoq yashaysizlar bunda?”[11,281] deydi u soddadillik bilan. Bolasidagi o’tkinchi,

narsalarga, hashamatga intilish uyg‘onganidan ota xavotirlanib: ”Hozir zamon to‘qchilik, hamma narsa bor. Sizlar yo‘qchilikni ko‘rmagansizlar, ilyo ko‘rmanglar. Lekin yo‘qchilikka dosh bersa bo‘ladi-yu, to‘qchilikka... Bilmadimda, bolam” [12, 281].

Xulosa qilib aytganda, Xayriddin Sulton xarakter yaratishda milliy ruhga, insoniylikka tayanib ish ko'radi. Asarlarida salbiy o'rinda turuvchi qahramonlarga munosabatda ham odatdagidek qora chaplash yo'lidan bormay, ularga insof, insoniy shafqat yuzasidan yondashadi. Xarakter tasvirida serso'z, bat afsil bayondan qochadi, eng muhim bir-ikki detal yoki bo'yoq-chizgi bilanoq qahramonni ko'z o'ngingizda gavdalantirib qo'yadi. Xayriddin Sulton garchi an'anaviy yo'lida ijod qiluvchi adiblardan sanalsa-da, har bir asarida yangicha kompozitsiya unsurlarini ko'ramiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Куронов Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. –Тошкент:. Akademnashr, 2013.
2. Хайриддин Султон. Уч юз олтмиш тўрт кун. –Тошкент: „O’zbekiston”, 2019.